Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 8/12 Fall 2013, p. 1269-1282, ANKARA-TURKEY

LATİN YAZI KOMPOZİSYONLARINDA KUFİ FORM ETKİSİ*

*Enis Timuçin TAN***

ÖZET

Bu makalenin amacı, Geleneksel Türk El Sanatları ürünlerinden, esin kaynağı olarak çağdaş tasarım sürecinde yararlanılabileceği fikrini, grafik tasarımın önemli bölümlerinden biri olan tipografik düzenlemeler genel başlığı altında örnekleriyle ortaya koymaktır. Bu noktada konunun çıkış kaynağını; İslamiyetin başlangıç yıllarının yazı stili olan "Kufi" yazı formu oluşturmaktadır.

Özellikle figür tasvirinin yani resim yapmanın, İslamiyete aykırı olduğu görüşünü beyan eden din alimlerince yönlendirilen Müslüman sanatçılar, içlerindeki Tanrı vergisi üretme güdüsünü, doğayı stilize ederek yani soyutluyarak sınırlandırmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle Tezhip, Minyatür, Hat Sanatları son derece zenginleştirilmiş ve diğer bazı el zanaatleri neredeyse birer sanat dalı haline gelmiştir. Özellikle yazı yazma eylemi, Tanrının kutsal emirlerini yansıtacağı gerekçesiyle, belki de tüm medeniyetler içersinde en fazla Müslüman sanatçılar tarafından en ince ayrıntısına kadar irdelenmiş ve geliştirilmiştir.

Kufi yazı istiflerinin çağdaş Latin alfabe formlarında uygulamalarına değinmek, geleneksel hat sanatının çağdaş grafik tasarıma yapabileceği katkılardan bahsetmek amaçlanmıştır. İki farklı aynı zamanda benzeş branş olan "geleneksel hat sanatı" ve "güncel tipografik tasarım" arasındaki bu ilginç etkilenme, çağdaş tasarım süreci içersinde geleneksel sanat mirasımızdan yararlanabileceğimizi de bize gösterecektir. Kufi yazı formuyla hazırlanan yazı düzenlemelerinin (istiflemeler ve tekrarlar) günümüzde kullanmakta olduğumuz Latin alfabesi ile yapılacak tipografik düzenlemelere de bir çıkış veya esin kaynağı olabileceği sunulan görsel örneklerle desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Grafik tasarım, Hat sanatı, Tipografi, Yazı düzenlemeleri

---

* Bu çalışmanın bir kısmı 13-15 kasım 2002 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi, 8.El Sanatları sempozyumunda "Hat Sanatından Yararlanılarak Çağdaş Tipografik Uygulamalar Oluşturmak" adıyla bildiri metni olarak sunulmuştur.
Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi, El-mek: enistimucin@gmail.com

KUFIC FORM INFLUENCE IN LATIN SCRIPT COMPOSITIONS

ABSTRACT

The foremost mission of this article is to put forward the idea that traditional Turkish Handicraft artifacts can be utilized in modern design processes as a source of inspiration, and to proceed with this assumption with exemplary assessments within the broader frame of typographical arrangements –a fundamental component of graphic design. The original idea for the subject is the Kufic script form, which is pertained to the earlier years of Islam.

Muslim artists oriented by religious scholars who had declared aniconism upon the decrees that figurative depictions, i.e. painting, is contrary to the tenets of Islam, were obliged to stylize nature, that is to say abstracting it, and thus restrict their innate God-given artistic production instinct. Therefore, arts such as ornamentation, miniature, and calligraphy were enriched to the greatest degree, and certain other handicrafts were transformed almost into an art form. Especially the act of writing, on the premises that it is a means to reflect God's sacred commands, was elaborated and developed in utmost detail by Muslim artists amongst artists of other faiths.

Referring to Kufic calligraphy style applications in modern Latin alphabetic forms seeks to mention the probable contributions of traditional Islamic calligraphy to modern graphic design. This interesting interaction between the two distinct though similar branches of "traditional Islamic calligraphic art" and "contemporary typographic design" will demonstrate how perfectly we can benefit from our traditional art heritage during the design process. Visual examples will be brought forward to support the argument that calligraphic arrangements (calligrams) are a way out or a source of inspiration to the typographical arrangements with the Latin alphabet, which we currently are utilizing.

Key Words: Graphic design, İslamic calligraphy, Typography, Script compositions

Giriş

Buyazının başlıca amacı; Geleneksel Türk El Sanatları ürünlerinden, esin kaynağı olarak çağdaş tasarım sürecinde yararlanılabileceği fikrini, grafik tasarımın önemli bölümlerinden biri olan tipografik düzenlemeler genel başlığı altında örnekleriyle ortaya koymaktır.Bu noktada konunun çıkış kaynağını; İslamiyetin başlangıç yıllarının yazı stili olan "Kufi" yazı formu oluşturmaktadır.

Değerli sanatçı ve öğretim üyesi Mustafa Aslıer'in de belirttiği gibi;

"İnsanoğlunun temel davranışları yaşamak ve çoğalmak olduğu kadar aynı zamanda yaratıcılık ve sürekli değişimdir. Sanat alanında yeniyi (özgünü) araken eskiyi tahrip etmeye gerek yoktur. Yeniyi ararken eskiden yararlanmak da bir yeniliktir."(Mustafa Aslıer, Varolmayana Biçim Vermek)

Özellikle figür tasvirinin yani resim yapmanın, İslamiyete aykırı olduğu görüşünü beyan eden din alimlerince yönlendirilen Müslüman sanatçılar, içlerindeki Tanrı vergisi üretme güdüsünü, doğayı stilize ederek yani soyutluyarak sınırlandırmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle Tezhip, Minyatür, Hat Sanatları son derece zenginleştirilmiş ve diğer bazı el zanaatleri neredeyse birer sanat dalı haline gelmiştir. Özellikle yazı yazma eylemi, Tanrının kutsal emirlerini yansıtacağı gerekçesiyle, belki de tüm medeniyetler içersinde en fazla Müslüman sanatçılar tarafından en ince ayrıntısına kadar irdelenmiş ve geliştirilmiştir. Ancak tüm İslam dünyasında yaygın olarak bilinen anonim bir deyişe göre de;

"Kur'an Mekke'de vayh edilmiş, Mısır'da okunmuş, Türkler tarafından da yazılmıştır."

Yani; en yetenekli hafızlar Mısır'dan çıkmışsa da en güzel yazı Türklerce yazılmış ve geliştirilmiştir. Bu nedenle hat sanatı Geleneksel Sanatlarımız içersinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Bu makalede vurgulanan asıl konu İslam hat sanatının başlangıç yazı stili olarak kabul edilebilecek "Kufi" yazı formuyla hazırlanan yazı düzenlemelerinin (istiflemeler ve tekrarlar) günümüzde kullanmakta olduğumuz Latin alfabesi ile yapılacak tipografik düzenlemelere de bir çıkış veya esin kaynağı olabileceğidir.

Buradan yola çıkarak modern grafik tasarımda ilk örneklerine Prof. Halis Biçer ve Prof. Emin Barın'da rastladığımız Kufi yazı istiflerinin çağdaş Latin alfabe formlarında uygulamalarına değinmek, geleneksel hat sanatının çağdaş grafik tasarıma yapabileceği katkılardan bahsetmek amaçlanmıştır. İki farklı aynı zamanda benzeş branş olan "geleneksel hat sanatı" ve "güncel tipografik tasarım" arasındaki bu ilginç etkilenme, çağdaş tasarım süreci içersinde geleneksel sanat mirasımızdan mükemmel şekilde yararlanabileceğimizi de bize gösterecektir.

İnsanın evrimini inceleyen üç bilim dalı olan primatoloji, paleontoloji ve paleoantropoloji araştırmaları "modern insan"ın homo erectus'tan evrilerek homo sapiens'den başlamasından bugüne, yaklaşık 350-400 bin yıl geçmiş olabileceğini saptar. Ancak bu türetilmiş bilgidir ve gerçek kayıtlı bilgi ise yazının icadı ile başlar. (Eyüp İlyasoğlu, Netyorum.com/sayı:41, 5.10.2000)

Uygarlık harfler ve rakamlar üzerine kurulmuştur.Harfler konuşma seslerini, rakamlar ise aritmetik sistemi sembolize ederler. Robert Bringhurst ; "Yazı dilin katı halidir" der. (R. Bringhurst, 9) İnsanoğlu sözel iletişimini kayıt altına almayı keşfetmesiyle, bilgi birikimini gelecek kuşaklara miras bırakabilmiştir. Biz buna kültür diyoruz.

Yazının Sümerler'ce ilk kez kullanılmaya başlandığı kabul edilir. Kabul gören ilk yazının kullanımı İ.Ö. 3500 yıllarıdır. Göçerlikten yerleşik hayata geçilmesi ve sulu tarımın icadı, ihtiyaç fazlasının üretilebilmesini sağlamış, bu fazla ürün katma değer olarak mal takasını yani ticareti doğurmuştur. Arkeolog Denise Schmandt-Bessarat'ın Pierre Amiet'in hipotezi üzerine geliştirdiği teorisinde belirttiği gibi ticaretin doğuşu muhasebe-defter tutma ihtiyacına neden olmuş, bunu yapabilmek için ise ilk yazılı semboller kullanılmaya başlanmıştır.(1998. "Accounting Before Writing in the Ancient Near East." Porocilo 24.151-156.) Yakın geçmişimizde de ilk bilgisayarların kullanımındaki temel amaçlardan birisinin de muhasebe hesaplamaları olduğunu hatırlayabiliriz.

Bugün kullandığımız alfabenin kökeni Önasya'daki iki büyük kültür olan Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarındaki yazı gelişimine ve büyük bir olasılıkla bu gelişimlerden etkilendiği kabul edilen Kuzey Sami yazılarına ve bunlardan çıkan Fenike alfabesine bağlanır. (M.Çetin Erden, 8) İnsanlık tarihinde günümüz alfabe formlarına ulaşılana kadar yazı üç temel sistem kullanmıştır. Bunlar; piktografik, ideografik ve fonetik sistemlerdir.

"Piktografik" kelimesi; Latince "pictus" (resim) ve Yunanca "graphein" (yazmak) kelimelerinden türemiş resim yazısı anlamına gelen bir kavramdır."Piktogram" ise piktografik anlatım dizgesindeki bir simgeyi dile getirir.Eski Mısır ve Mezopotamya'nın bilinen ilk yazı denemeleri de piktografikti. Resimsel simgeler objeleri betimlediğinden piktografi dile bağımlı olamamıştır.

İdeografi ise, yazıda kelimenin harfleri gösterilmeden doğrudan doğruya fikri ifade eden işaret olarak tanımlanmakta olup kısaca Çince, Japonca gibi bazı yaşayan dillerdeki veya eski Mısır dili gibi bazı ölü dillerdeki, harflerin (fonogramların, sesi temsil eden işaretlerin) bulunmadığı yazı sistemlerinde kullanılan, bir sözcüğü veya bir fikri temsil eden grafik sembollerdir. Terim Yunanca'dada fikir anlamındaki idea (ἰδέα) sözcüğü ile yazmak anlamındaki grafo (γράφω) sözcüğünden türetilmiştir. (http://tr.wikipedia.org/wiki/İdeografi)

Piktografik resimler ve simgeler, öncelikle bazı eylemlerin veya nicelik ve niteliklerin anlatımında yetersiz kaldığı için insanlık yeni iletişim yöntemleri geliştirmeye başlamış, bu gelişim fonetik yazının bulunuşuna kadarsürmüştür. (Erden, 10)

Piktogramdan farklı olarak ideografik yazı sembollerinde her nesnenin simgesinin değişmez olmasıdır. Bir evin simgesi ise yalnızca ait olduğu objeyi tanımlar. Aynı zamanda, özel isimlerin, soyut kavramları (sıcak, soğuk, duygular vb.) sembolize edebilir. Sembollerin yazıldığı taş vs. gibi sert ve yazımı kazıma ile uzun zaman alan yüzeyler yerine, papirüs gibi kamış kalemlerle kolayca yazılabilen materyallerin kullanılması, çok daha fazla bilginin kısa zamanda kaydedilmesini sağlamıştır. Eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları, ideografik simgelerin ses değerlerinden yararlanarak fonetik işlevi bulmuşlar ve tam anlamıyla bir alfabetik yazı oluşturamasalar da fonetik alfabeye en yakın düzeye ulaşmışlardır. Ancak ideografik yazı sistemine en yakın örnek Çin yazısıdır.İdeografik yazıyı Kuzey ve Orta Amerika, Afrika, Avustralya ve Sibirya'nın eski toplumlarıda kullanmışlardır. (Erden, 11)

"Fonetik" kelimesi Yunanca "phone" (ses) anlamındaki kelime kökünden gelir ve simgenin söylenişindeki ses değerinden yararlanan yazı sistemleri için kullanılır.İdeografik simgelerin aynı zamanda hece sesleri şeklinde yaygın kullanımı fonetik yazıyı doğurmuştur. Fonetik yazı sisteminin başlangıcı, farklı anlamlar taşıyan ancak benzer şekilde söylenen iki sözcüğü (eşsesliler) aynı simgeyle gösterme düşüncesine dayanır.

Alfabetik sistemde bir yazının başlangıcı ve bunu bulanların Fenikeliler olduğu yaygın bir savdır. Bu alfabenin MÖ 1400 yıllarında doğduğu sanılmaktadır.Fenikelilerin oluşturduğu fonetik yazı önce İbraniler ve Yunanlılar sonra Romalılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Fenike yazısında olmayan sesli harfler Yunanlılar tarafından yazıya eklenmiştir. Fenike yazısı sağdan sola ve soldan sağa birbirini takip edecek şekilde kullanılıyordu. MÖ 5 yy. Girit'teki Gortyn şehrinin agorasındaki 100 metre çapındaki dairesel anıtta bulunan bilinen en eski Yunan yazılarından birinde de Fenike yazısı gibi birinci satırın bittiği yerden ikinci satır tersine (zikzak) yazılmıştı. "Boustrophedon Yazısı" olarak adlandırılan bu yazı türü antik Yunan yazılarındandır. Daha sonra yazı soldan sağa doğru yazılmaya başlanmıştır. (U. Eco 46) Bu nedenle çağdaş anlamda ilk alfabenin Yunanlılarca kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz.Yazılı iletişimin geliştirilmesi, onu kullanan toplumların medeniyetlerinin de gelişmiş olduğunun bir göstergesidir. Alfabe dilin temel seslerini ifade eden işaret sistemidir. Yunan alfabesinin ilk iki harfi olan ve Sami dillerinden alınmış olan (A) Alfa ve (B) Beta'dan oluşan Latince "alphabetum"dan gelmektedir. (Taşkıran, 83)

İngiliz Henry Sweet, harflerin değil, işlevselses biçimlerinin-fonemlerin, kelimeleri oluşturduğunu ısrarla öne sürmüştür. (Ong, 17) Fonetik semboller yani alfabe, sesin (sözün) birebir anlamını yakalar ve sözü mekana bağlar. Dil o denli sese bağımlıdır ki tarih boyunca konuşulan binlerce belki onbinlerce dilden topu topu 106 tanesi edebiyat üretebilecek derecede yazıya

bağlanabilmiştir. Bugün konuşulan 3000 kadar dilden yalnızca 78 tanesinin edebiyatı bulunmaktadır. (Edmonson, 323, 332) Sözlü anlatım yazısız varolur, nitekim her sözlü dil yazıya sahip değildir; ancak yazı, sözlü anlatım olmaksızın hiçbir zaman varolamaz. (Ong, 20)

Fonetik alfabe kullanılmaya başlandığından bu yana insanlık tarihinde yaşanan tüm deneyimleri, en net şekilde mekana (yazılı metne) kaydetmiş, toplumsal hafızanın (kültür) oluşumunu sağlamıştır. Düşüncenin sürekliliğe ihtiyacı vardır.Yazı, metinde zihnin dışında seyreden bir süreklilik "çizgisi" sağlar.Anımsanacak parçacıklar zihnin dışında, yazılı kağıtta korunduğu için zihin, tüm enerjisiyle ilerlemeye çalışır. (Ong, 56)

Bilgi, güç bela elde edilir ve değerlidir; yazı ve özellikle matbaa aracılığıyla bilgi, aklın dışına kaydedilmeye başlayınca; yazı, hatırlama yükünü hafifletmiş ve böylece zihnin yeni düşüncelere yönelmesini sağlamıştır. (Ong, 58)

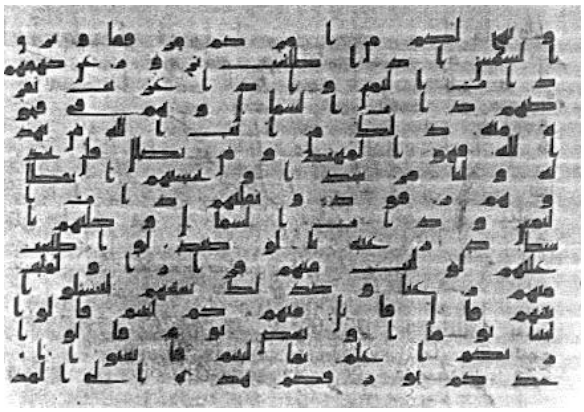
Resim 1) Karşılaştırmalı alfabe tablosu

Kufi Yazı Formunun Kökeni Üzerine

Bilinen ilk alfabeler M. Cohen'e göre sadece erken Semitik prototipten türeyen Aramaic dallar değil, (muhtemelen antik Yunan yazısından etkilenerek) simetrik, köşeli karekterler ve alternatif olarak farklı yön (sağdan sola) kullanan Güney Arap yazıtlarında da aranabilir. M.Ö. 1700 yılında Filistin ve Kuzey Suriye'de Kuzey Semitik dillerinden geliştirilen ve genellikle 22 değişmez harf formundan oluşan bir alfabe kullanılmaktaydı. Zamanla Kuzeye Şam'a kadar yayılacak olan Güney Arap alfabesinden geliştirilen Pro-Arap alfabesi düz bir hat üzerinde ve köşeli olarak kullanılmaktaydı. Arap alfabesinin "Aramaic" kökenden gelen "Nebati" alfabesinden köklenmiş olabileceği, bir çok araştırmacı tarafından varılan ortak kanaattir. İlk dönem Kur'ân-ı Kerîm sayfalarındaki yazılarda, harflerin hem köşeli hem de yuvarlak karakteri bir arada bulundurması, İslam harflerinin, gelenekselleşmiş iddia ve görüşlerin aksine dik ve köşeli yazıdan meydana gelmediğini; onun, sonraları "Nesh"[1] adı ile ortaya çıkan yazı ile temelde büyük farklılıklar taşımayan bu özelliği sebebiyle ,sonraki asırlarda Kûfe, Basra, Bağdat ve hatta Endülüs' te gelişerek gittikçe zenginleşen bir biçim armonisine kavuştuğu ve böyle bir oluşum sürecinde

[1]Umumiyetle şer'î bir hükmün yürürlükten kaldırılarak yerine bir başka hükmün getirilmesine denir.Hükmü kaldıran da, kaldırdığı hükmün yerine bir başkasını getiren de Allah Te'âlâ'dır.Onun emir veya müsaadesiyle peygamberi de bir şer'î hükmü neshedebilir. Metindeki şekli ile ise formu farklılaşan (değişen) yazıya da bu ad verilmiştir.

değişik yazı çeşitlerinin ortaya çıkmaya başladığını söylemek mümkündür.

İlk dönem İslam yazılarından varabileceğimiz sonuç; düz hatlı, köşeli (sonraki döneminde nispeten hafif yuvarlatılmış) bir yazı karakteri olan ilk dönem Kufi yazı stili, belki de gezgin tüccarlar tarafından az sayıdaki okuryazar insana tanıtılan antik dönem Yunan yazısından etkilenilerek geliştirilmiş bir formdu ve bu nedenle günümüz Latin yazı formuyla geometrik akrabalığı kurulabilmektedir.

Resim 2) 8.yy erken dönem kufi yazı

Kur'an, ilk defa yazılı hale getirildiğinde Kufi yazı karakteri kullanılmıştır. Kufi yazı formu, aynı zamanda İslamiyetin ilk ortaya çıktığı zamanlarda Tanrı'nın ve O'nun verdiği yeni dinin görsel sembolü olmuştur. İslamiyetin bir Arap İslam Din devleti olarak büyümeye başladığı ve etki alanının genişlediği zaman süresince Kufi, resmi yazı formu haline gelmiş ve İslamiyete yeni katılan uluslara kutsal yazı formu olarak sunulmuş, bunun sonucu olarak da bu toplumlar tarafından Kufi formun kullanımı yeni dinin yüceliğini sembolize eden görsel bir anlam kazanmıştır. İslamiyetin bu ilk dönemlerinde, özellikle dindeki tasvir yasağının da etkisiyle Kufi yazı karakteri, dinin kutsallığını temsil ettiği gibi, önemli bir sanatsal tasarım birimi haline geldiğini de söylemek mümkündür.

Kufi yazı karakteri, İslamiyetin doğuşu sırasında en yaygın kullanılan yazı formudur. Kufi yazı formunun antik Hira'da (Irak) kurulumuş bir şehir olan Kufe'den çıktığı, bu nedenle şehrin ismiyle adlandırıldığı da söylenir.Arap-İslam devletinin ilk zamanlarında bu şehir, önemli yönetim merkezlerinden biri olmuştur. Ünlü yazar İbn-Nadim (390/1000) bu yazıyı "Kufi" olarak adlandıran ilk kişi olarak bilinir. Bununla birlikte Abdelkebir Khatibi ve Muhammed Sijelmassi "The splendor*of* islamic calligraphy" (İslam Hat Sanatının Görkemi) adlı kitaplarında, Kufe'nin 638'de kurulduğunu ama Kufi yazı formunun bundan önce de var olduğunu bu nedenle Kufe kenti kaynaklı olamayacağını söylemektedirler.Kufe, yazılı materyallerin en fazla üretildiği büyük bir entelektüel merkez olduğundan, yazı formunun önceden belki de var olmayan adının buradan alınmış olabileceği saptaması da mümkündür. Başka açıklamalarda da; Asr-ı Saadette (7.yy) Mekkî ya da Medenî gibi adlarla da anılan bu yazı üslubu, daha sonra Hz. Ali' nin de büyük ilgi ve teşvikleri ile Kûfe' de kullanılıp geliştirilmesi sonucu "Kûfî" adıyla tescil edilmiş, Emevî, Abbasî ve hatta Selçuklu dönemlerini de içine alan geniş bir zaman diliminin, önemi yerine ve zamanına göre değişen, vazgeçilemeyen yazısı olmuştur.

İslam sanatlarının şekillenmesinde, peygamberden sonra gelen din alimlerinin, resim (tasvir) ve özellikle heykeli, paganist çok tanrıcılığa yeniden dönüş olur korkusuyla yasaklamalaya çalışmaları önemli rol oynar. Kur'an da resim ve heykele karşı herhangi bir ayet olmamasına rağmen, hadis ve söylencelerden kaynak alarak tasvir yasağını onaylayan din adamlarının belirttiği üzere, Müslüman sanatçının tasvirleri, ruh sahibi (canlı) olmayan ağaç, dağ, ova gibi manzaralar, canlıların bütününü değil; el, ayak, göz gibi tek başına yaşayamayacak olan organlar ve başsız figürlerden ibaret olmalıydı. (Konak,979)

Wilhelm Worringer' a göre ise soyutlama eğilimi, insanın dış dünya kaşısındaki büyük iç huzursuzluğunu gösterir. Psikolojide "Agora Fobi" denilen,"maddi meydan korkusu" nedeniyle ruhsal huzur ihtiyacı hisseden doğulu insan, batı sanatında olduğu gibi nesnelerle özdeşleşmeden, onları keyfiliklerinden ve tesadüfiliklerinden soyarak, soyut geometrik biçimlere çevirir. (Ayvazoğlu, 35)

G. Jakob'dan yaptığı alıntıda Metin And;

Duyguda ve düşüncede edilgin olan Arabın düşünüş yöntemi "epik"tir. Arap'ın gözleri yalnız en yakına, süsten öteye geçmeyen ayrıntılara dikilmiştir.Bütün Arap sanatı süsleyici ayrıntılarla meydana gelir. Düşünüş yöntemi de "epik"tir. Çabuk gelişmelere karşıdır. Aynı motifin birikiciliği, yinelenmesi hiç bir zaman bıktırıcı ya da kötü sanatın kalıntıları sayılmaz; tersine bunları en etkili sanat ilkesi kabul eder. (Metin And, 85) Yine G. Jacob'un yorumunda; "Dramatik sanatın en bireyci türü olan tregedyayı beğenmek, duyguda ve düşüncede edilgin olan Arap için saçma gözükecektir" denmesine karşın, Papa XII. Pius'un (1876-1958), hakkında: "*Katolik bir müslümandır*" hükmünü vermiş olduğu İslam tarihi uzmanı Ferdinand Jules Louis Massignon ise İslam sanatları için; "Müslüman, sanatının tuzağına düşmek istemez; onun için sanat eserlerinden daha güzel olan bu alem bile, Allah'ın iplerini çekip işlettiği bir makinedir. Bundan dolayı İslam sanatlarında dram facia ve vahşet yoktur." (Meriç, 29, 30) çıkarımında bulunmuştur.

Yukarıda yapılan değişik araştırmacıların birbirinden farklı yorumlarına yüzlercesini eklemek mümkündür.Ancak bu konuyla ilgili olarak günümüze ulaşmış netice; kaynağı ve nedeni ne olursa olsun İslam toplumlarındaki sanat anlayışının diğer medeniyetlerden farklı olarak, bazı branşlarda sanatını en üst noktalara taşımış, hatta bazı zanaatleri dahi sanat mertebesine yüceltmiştir.

İslamiyetin bu ilk dönemlerinde özellikle dindeki tasvir yasağının da etkisiyle, Kufi yazı karekteri dinin kutsallığını temsil ettiği gibi, her türlü malzeme üzerine uygulanabilmesinin verdiği üstünlükle, önemli bir estetik tasarım birimi haline geldiğini de söylemek mümkündür.

Kufi üslubu, sekizinci yüzyılın ikinci yarısında mükemmelliğe ulaşmış, 300 yıl varlığını sürdürmüştür. Özellikle Fatimi Halife Abdülmecid (909-1171) döneminde Mısır ve Suriye'de Müslüman sanatçılar genellikle metal, cam ve tekstil üzerine Kufi yazıyı yoğun kullanmışlardır. Kufi yazı formu yatayda uzatılan böylece yüksekliği genişliğinden az olan bir tarzda kullanılmıştır. Erken dönem Kufi yazılar, belirgin biçimde sadedir. Ancak bu sadelik Fatimi, Selçuklu ve Gaznelilerin mezar taşlarının zengin pitoresk (sözcüklerle resim yapma sanatı) süslemeleriyle giderek kaybolmuştur. Özellikle bu dekoratif Kufi süslemeler 11.yy da Selçuklularda doruğa ulaşır. Kufi yazı ile yapılan dekoratif eserlerin önemli özelliklerinden biri katı tasarım kurallarına bağlı olmamalarıdır. Bu kuralsızlık, sanatçıları işlerini yaparken kullandıkları malzeme karşısında özgür bırakmıştır. Erken 11. yy dan itibaren örgü motifleri (kilitler) görülmeye başlanır. Bazı harflerin dikey köşeleri birleştirilir ve tasarımlar bir kare oluşturacak şekilde istiflenir. Kufinin, bu en basit kare formuna "damalı kufi" denir.Yani dikdörtgen düzenlemeyle oluşturulmuştur. Damalı kufi özellikle, fayans, cam, mermer, çini, ahşap, taş, metal, fildişi, kumaş ve parşömen gibi tüm yüzeylere ve malzemeye uygulanmaya uygun oluşu ile çoklukla camiler, minareler, çiniler, kitaplar ve bazı mezarlarda kullanılmıştır. Bunların en iyi örnekleri, Afganistan, Mısır, Tunus, İspanya Granada ve Türkiye'de görülebilir.

Kufi yazı formu sunduğu zengin geometrik çeşitlemelerle 12 yy. Selçuklu son dönemlerine kadar mimari, ahşap işlemelerde, dokumalarda ve doğal olarak hat sanatında son derece yaygın ve hayranlık uyandıracı bir tarzda kullanılmıştır. Doğuda olduğu gibi Batıda da, kufi formu ile çok benzerlikler gösteren kufi çeşitlemeleri bilinmektedir.

Geleneksel Türk Hat Sanatları içinde beş farklı tip "Kufi" yazı formundan bahsedilebilir.

1) *Nesih Kufisi;* ki Kufi yazının İslamiyetin ilk zamanlarında itibaren kullanılan formuna verilen tanımdır. Kavisli çizgiler düz çizgilere oranla daha hakimdir.Kavisli yapısından dolayı mimariden ziyade el yazmalarında kullanılmıştır.

2) *Celi Kufi;* Celi hat terminolojisinde kalın ve enli yazı formları için kullanılır. Özellikle mimaride dekoratif unsur olarak tercih edilmiştir.Daha geniş yüzeyleri kapsayacak şekilde, kubbe, minare ve yan kornişler üzerinde kullanılmıştır.

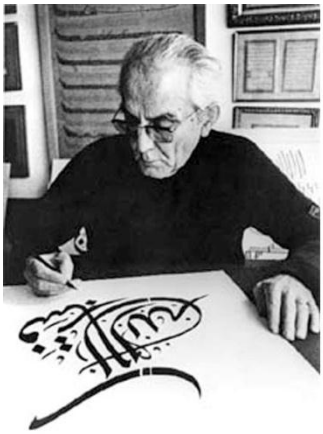
3) *Damalı Kufi;* bu tarzın özelliği, düz yatay ve düz dikey çizgilerden oluşmasıdır. Bu birbirine dik çizgilerin, birbirleri içinden geçerek geometrik bir yapılanma oluşturlar.Bu tarz mimari ve el yazmalarında bolca kullanılmıştır.

4) *Elyazılı (cursive) Kufi;*Kufi yazı içinde harf sonlamaları yaprak şeklinde dekoratif bir görünümdedir. Yaygın olarak İran'da kullanılmıştır.Doğu Kufisi olarak da adlandırılır.

5) Zemini doğasal bezemelerle süslü ve kufi olarak yazılan yazılı metnin ayrı bir yüzey olarak algılandığı tarz. Buna "Quarmathian" (Şiiliğin İsmailiyye mezhebine bağlı bir kol) yazı da denmektedir.

Resim 3) 10-11.yyfarklı materyallerde kufi yazı kullanımı

Kufi yazının alışılagelmiş klasik yuvarlak hatlı Arap yazı formlarından farkı; geometrik ve düz hatlarıyla, belki de Latin yazı formuna en yakın Arap yazı karakteri olmasıdır. Ayrıca mimariden tekstile kadar bir çok alanda süsleme elmanı olarak kullanılabilmesi de geometrik yapısınınn işlevselliğinden kaynaklanmaktadır. Kufi yazının "Allah", "Muhammed" isimlerini ve İslamiyetle ilgili kutsal sözcükleri betimlerken, sonsuzluğu temsil eden tekrar kombinasyonları (genellikle dörtlü, altılı, sekizli tekrar istifleri) belki de grafik tasarım tarihindeki ilk profesyonel logo tasarımları olarak nitelendirilebilir. Kufi yazı düzenlemelerinden esinlenilerek, Latin alfabe karekterleriyle istifleme (kompozisyon) yapan ve bunu ilk kez sanatta yeterlilik tezinin kapağında kullanan Prof. Halis Biçer ve onun bu çalışmasından esinlenen danışman hocası Prof. Emin Barın bu alndaki az sayıda örneği yapan ilk sanatçılar olmuşlardır.

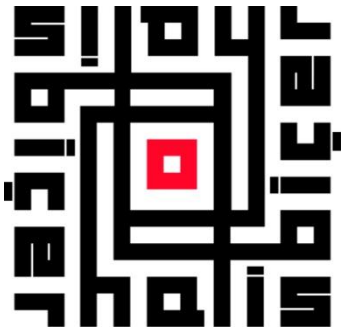

Resim 4) Prof. Emin Barın ve Prof. Halis Biçer

İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi(IRCICA) hat yarışması ödüllerine sahip Suriye asıllı ünlü Amerikalı grafik tasarımcısıMamoun Sakkal bile Arap yazısının özgünlüğünden dolayı Latin yazı formlarıyla bu tarz düzenlemelerin yapılamayacağını söylemesine karşın, ülkemizde yapılan örnekleri gördükten sonra kendisi de ABD'de buna benzer uygulamalara başlamıştır. (Sakkal, 1996) Aynı zamanda bu tarz uygulamaların çağdaş logotype veya ex-libris tasarımlarında kullanılmasının oldukça ilgi çekebileceği de takdir edilebilir. Latin alfabesi kullanılarak yapılan bu kompozisyonlar bazı kişi ve kuruluşların özgün logotype veya alametifarikaları olarak halen kullanılmaktadır.

Aşağıda sunulan örnekler kufi yazı formuyla Latin alfabe karekterleri arasındaki benzer tasarım konseptini görsel olarak daha iyi anlatmaya katkı verecektir;

5, 6 ve 7 numaralı örneklerde görüldüğü gibi Arap alfabesiyle düzenlenen satrançlı (damalı) kufi yazı kompozisyonlarıyla, Latin alfabesiyle yapılan isim düzenlemelerinin tasarım ve görsel estetik bakımından benzerlikleri şaşırtıcıdır.Kufi yazı formunun Latin yazı formlarıyla yapısal uyumu, benzer tasarımların Latin alfabesiyle de yapılabileceğini bize kanıtlar. Ancak damalı kufi düzenlemeleri ve bezemelerini, birebir Latin alfabesiyle uygulamaya çalışmak, sadece bir tercüme işlevi görecektir. Gerçek tasarım kalitesine ulaşmak için amaç, orjinalinden sadece esinlenerek özgün ve yapılmamış işler üretmek olmalıdır. Gösterilecek sonraki örneklerin gelişim aşamalarında, önce damalı kufi tarzında örnekler sonra gittikçe serbest yazı kompozisyonları görülecektir.

Resim 5) "*Halis Biçer*" (Halis Biçer)

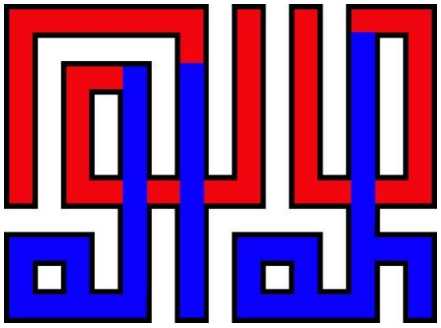

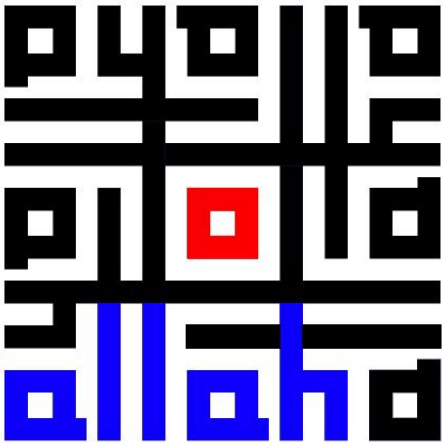
Resim6) "*Emin*" (Emin Barın)

Resim7) "*Emin Barın*" (Emin Barın)

8 ve 9 numaralı örnekleriden de anlaşılacağı gibi yazı düzenlemeleri sadece dönen tekrarlardan ibaret değil aynı zamanda da düz asimetrik tasarımlar da olabilir. Burada ilk örnekte plaka yazılarda kullanılan sunumu andıran saç örgüsü şeklinde bir düzenleme görülmektedir. İkinci örnekte ise dörtlü "Allah" tekrarının açılımı görülebilir.

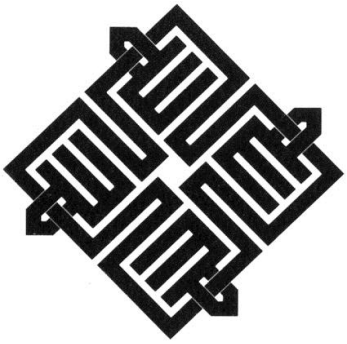

Resim8) "*Allah*" (Halis Biçer)

Resim9) "*Allah*" dörtlü tekrar (Halis Biçer)

Aşağıdaki üç çalışmada Prof. Emin Barın'a aittir.10 numaralı eser Arapça dörtlü "Allah" 11 ve 12 numaralı eserler ise Latin harfleriyle yapılmış dörtlü "Allah" tekrarlarıdır. Bu örneklerde kufi yazı formu ve Latin alfabe karakterlerinin geometrik yapıda ne kadar benzeş olabileceğini göstermektedir.

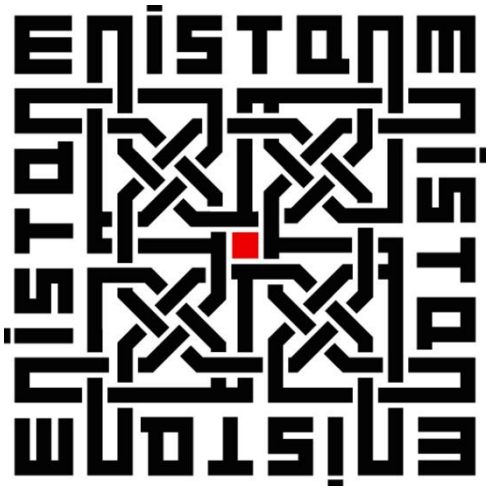

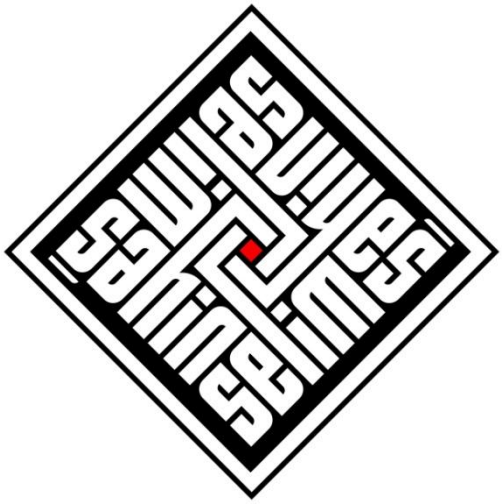

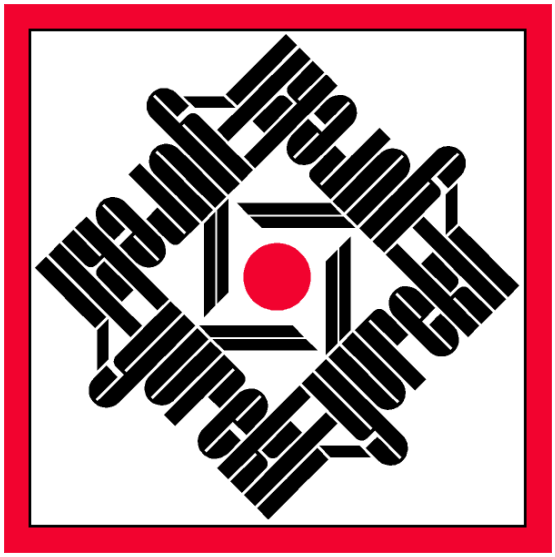
Resim10) "*Allah*" arapça (Emin Barın) Resim 11, 12) "*Allah*" latin alfabesi (Emin Barın)

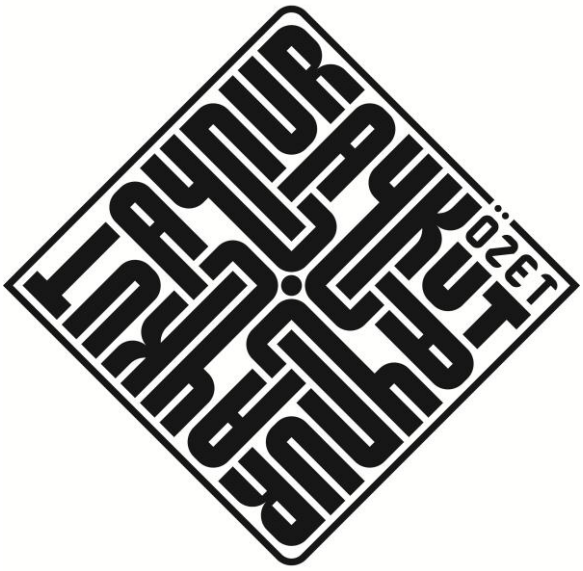
Aşağıda yine "damalı kufi" tarzında tasarlanmış iki örnek görülmektedir. "enistan" isminin dörtlü tekrarı yapılmış, harf alt uzantıları sayesinde kompozisyonun iç kısmı "örgülü kufi" süslemelrinde olduğu gibi birleştirilmiştir. (Res.13) Yine diğer örnekte, selim şahin isimleri ikili tekrar halinde uygulanmıştır. (Res.14) Ancak bu örnekteki önemli özellik ise; selim ve şahin isimlerinin harf formsal değerlerinin benzer olması ikili tekrar oluşturmaya ve orta bağlantının simetrik olarak birleştirilebilmesine olanak sağlamasıdır. Gramatik olarak olmasa da bir nevi görsel anagram oluşturulmuştur.

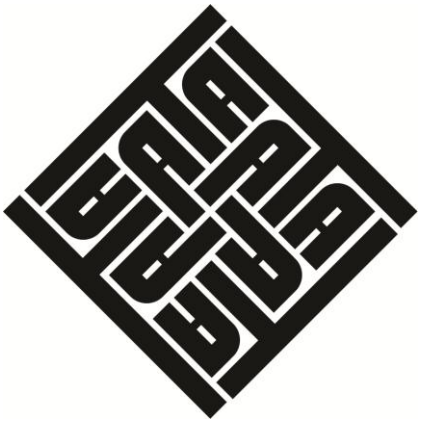
Resim13) "enistan" (Enis T. Tan)Resim 14) "selimşahin" (Enis T. Tan)

Resim15) "yürekli" (Halis Biçer) Resim16) "aykutaynur" (Enis T. Tan)

Yukarıdaki "yürekli" dörtlü tekrar bir özel firmaya logo olarak hazırlanmış, bu sefer harflerin üst noktalama işareti iç düzenleme elemanı olarak kullanılmıştır (Res.15).Resim 16 ise bir kitap exlibrisi olarak tasarlanmış, isimlerinin harf formsal değerlerinin yine benzer olması ikili tekrar oluşturmuş ve orta bağlantının harf alt uzantılarıyla simetrik olarak birleştirilebilmesine olanak sağlamıştır. Stampa olarak yaptırılıp kitap ve özel yazışmalarda kağıtlara basılabilmektedir.

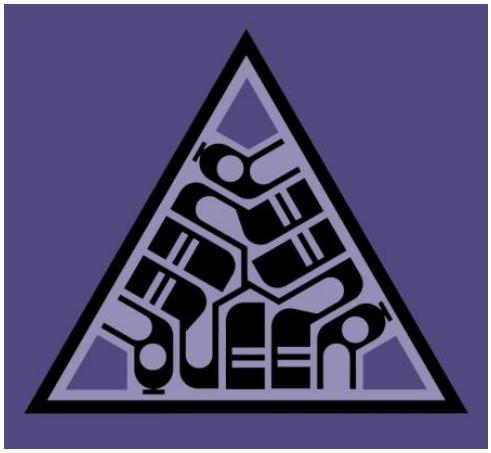

Resim17) “ata” (Enis T. Tan)

Resim18) “filiz” (Enis T. Tan)

Dörtlü tekrar “ata” ve yine dörtlü tekrar “filiz” isimleri bir görsel anagram oluşturur (Resim17, 18).

“australia” (Enis T. Tan)

Resim19) “queen” (Enis T. Tan) Resim20)

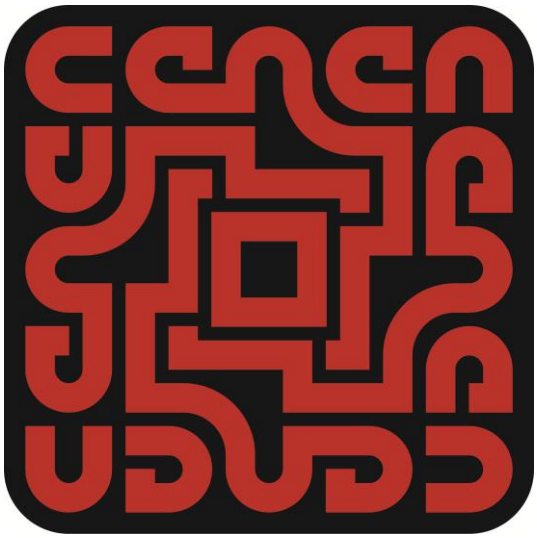
Resim 19’da “queen” isminin üçlü tekrarı yapılmıştır.Bu tasarımda klasik düzenlemelerden (tekrar veya istif) farklı olarak çağdaş bir stilizasyonla üçgen bir istif oluşturulmuş, harf üst uzantılarıyla kompozisyon ortası bağlanmıştır.Yine bu örnekteki farklardan biri de tek sıradaki harf diziminin kısadan uzuna ve tekrar kısa boyuta dönmesidir. Resim 20’te ise “australia” ismi dört tekrar halinde düzenlenmiş olmasına karşın, “U” harfi kıtanın sembolü olan kangru formunda kullanılırken, yine ülke bayrağının yıldızları kompozisyon içinde heterojen bir dağılım gösterir.

Resim 21'de yine klasik kompozisyonlarındaki gibi dörtlü tekrar yapılmış olmasına karşın, "love" kelimesinin daralıp genişleyen bir grafik biçimlendirme içinde harfler manipüle edilerek yerleştirilmiş, yazı kompozisyonun arka fonunda aynı grafik form leke olarak yer alarak tasarımın dinamizmini desteklemiştir.

Resim21) "love" (Enis T. Tan)

Resim 22'de "canan" kelimesi klasik olarak dörtlü tekrar olarak düzenlenmiş, kullanılan harf formu organik (yuvarlak hatlı) tasarlanmış ve "n" harfinin alt uzantısıyla kompozisyonun içi grift olarak birleştirilmiştir.

Latin abecesiyle tasarlanmış olsa da "ornamental kufi" stiline benzerlik hissedilebilir.

Resim22) "canan" (Enis T. Tan)

Sonuç

Özetle, arap harfleri ile islam etkisinde süsleme ve biçim esaslı, tanrı'nın sözlerini yüceltmek üzere gelişmiş bir yazı düzenleme üslubu olan "kufi", modern bir estetikle bütünlenerek latin harfleri ile de uygulanabilir bir formdur. Latin harflerle yapılan kufi düzenlemeler, yeniyi ararken eskiden faydalanmanın da bir yenilik olduğunu akılda tutarak, batı'nın doğu ile kurduğu, düşünce düzeyinde olmasa da- estetik bir ortaklıktır.

KAYNAKÇA

AND, Metin "Gölge Oyunu, Doğuş Matbaacılık", Ankara, 1977

Aslıer Mustafa "Varolmayana Biçim Vermek", İstanbul Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yayınevi 1980)

BARIN, Emin "EMİN BARIN", İDGSA yayını (Toplu Sergiler 4), 1978, İstanbul

BİÇER, Halis. "sanatta yeterlilik tez kapağı" (Fotokopi, digital kopya)

BRİNGHURST, Robert "The Solid Form Of Language", Gaspereau Press, 2004

COHEN, M. "The Art of Writing", UNESCO, Germany, 1965

EDMONSON Munro E., "An Introduction to the Science of Folklore and Literature", Holt, Rinehart & Winston, New York, 1971

ERDEN, M.Çetin "Tipografik Tasarım ve Uygulamaların İrdelenmesi", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Ens., İstanbul, 1994

http://arheologija.ff.uni-lj.si/documenta/v24

İLYASOĞLU, Eyüp "Netyorum.com", sayı:41, 5.10.2000

KHATİBİ, A. and SİJELMASSİ, M. eds."The Splendour of Calligraphy", London, Thames and Hudson,1976

KONAK, Ruhi *"İslam'da Tasvir Yasağı Sorunu Ve Minyatür Sanatı"* The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 1, p. 967-988, January 2013 S.979)

MERİÇ, Rıfkı Melül "Türk Tezyin Sanatları", Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, İstanbul, 1937

ONG, Walter, J."Sözlü ve Yazılı Kültür", Metis Yayınları, 2003, Çeviri: Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul, 2003

TAŞKIRAN, Hüsetin İlter "Yazı ve Mimari", YKY, İstanbul 1997.